
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

ЛИТАРАТУРАЗНАЎСТВА

LITERARY RESEARCH

УДК 821.161.3.09(092)

АДЛЮСТРАВАННЕ ЭТНІЧНЫХ СТЭРЭАТЫПАЎ У ТВОРЧАСЦІ ФРАНЦІШКА БАГУШЭВІЧА І ПЕРЫПЕТЫ РЭЦЭПЦЫІ ЯГО СПАДЧЫНЫ

І. М. ЗАПРУДСКІ^{1*}

^{1*}Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь

Характарызуюцца асаблівасці гісторыка-культурнай сітуацыі ў Беларусі ў другой палове XIX ст., якія абумовілі этнасацыяльныя супярэчнасці, міжэтнічную палярызацию і нацыянальную кансалідацыю беларусаў, што знайшло мастацкае ўвасабленне ў сацыяльнай і нацыянальнай праблематыцы творчасці Ф. Багушэвіча. Аналізуюцца творы пісьменніка, у якіх закранаюцца праблемы сацыяльных пераўтварэнняў у іх суаднесенасці з сістэмай этнічных стэрэатыпаў, звязаных з негатыўным стаўленнем сялянства да прадстаўнікоў іншых нацыянальнасцей. Сцвярджаецца, што менавіта адлюстраванне этнічных гетэрастэрэатыпаў істотна паўплывала на працэс рэцэпцыі спадчыны Ф. Багушэвіча ў XX ст., асэнсаванне якой зазнала некалькі этапаў. Разглядаецца ідэалагічная практыка выдання твораў пісьменніка ў 1940–80-я гг., раскрываецца сутнасць канфлікту 1948 г. у літаратуразнаўчым асяроддзі, вынікі якога вызначылі вектар далейшага развіцця савецкага багушэвічнаўства, закранаюцца некаторыя аспекты ўспрымання творчасці Ф. Багушэвіча ў XXI ст.

Ключавыя словы: этнічныя гетэрастэрэатыпы; этнасацыяльныя супярэчнасці; патрыятычная праблематыка; кантэкстуальныя сінонімы; мастацкае ўвасабленне; сюжэтная калізія; сатырычная скіраванасць; рэцэпцыя творчай спадчыны; сацыяльныя матывы; народніцкая ідэалогія; вульгарызатарская крытыка; крытычны рэалізм; паэтычны міф.

Образец цитирования:

Запрудскі І. М. Адлюстраванне этнічных стэрэатыпаў у творчасці Францішка Багушэвіча і перыпетыі рэцэпцыі яго спадчыны // Часоп. Беларус. дзярж. ун-та. Філалогія. 2017. № 1. С. 5–16.

For citation:

Zaprudski I. M. Reflection of ethnic stereotypes in Frantisek Bahushevich's works and peripeteias of reception of his heritage. *J. Belarus. State Univ. Philol.* 2017. No. 1. P. 5–16 (in Belarus.).

Автор:

Игорь Николаевич Запрудский – кандидат филологических наук, доцент; доцент кафедры истории белорусской литературы филологического факультета.

Author:

Ihar Zaprudski, PhD (philology), docent; associate professor at the department of history of the Belarusian literature, faculty of philology.
zaprudski@gmail.com

ОТРАЖЕНИЕ ЭТНИЧЕСКИХ СТЕРЕОТИПОВ В ТВОРЧЕСТВЕ ФРАНТИШКА БОГУШЕВИЧА И ПЕРИПЕТИИ РЕЦЕПЦИИ ЕГО НАСЛЕДИЯ

И. Н. ЗАПРУДСКИЙ¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет,
пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Республика Беларусь

Характеризуются особенности историко-культурной ситуации в Беларуси во второй половине XIX в., которые обусловили этносоциальные противоречия, межэтническую поляризацию и национальную консолидацию белорусов, что нашло художественное воплощение в социальной и национальной проблематике творчества Ф. Богушевича. Анализируются те произведения писателя, в которых затрагиваются проблемы социальных преобразований в их взаимосвязи с системой этнических стереотипов, сопряженных с негативным отношением крестьянства к представителям других национальностей. Утверждается, что именно отражение этнических гетеростереотипов существенно повлияло на процесс рецепции наследия Ф. Богушевича в XX в., осмысление которого претерпело несколько этапов. Рассматривается идеологическая практика издания произведений писателя в 1940–80-х гг., раскрывается суть конфликта 1948 г. в литературоведческой среде, результаты которого определили вектор дальнейшего развития советского богушеведоведения, затрагиваются некоторые аспекты восприятия творчества Ф. Богушевича в XXI в.

Ключевые слова: этнические гетеростереотипы; этносоциальные противоречия; патриотическая проблематика; контекстуальные синонимы; художественное воплощение; сюжетная коллизия; сатирическая направленность; рецепция творческого наследия; социальные мотивы; народническая идеология; вульгаризаторская критика; критический реализм; поэтический миф.

REFLECTION OF ETHNIC STEREOTYPES IN FRANTISEK BAHUSHEVICH'S WORKS AND PERIPETEIAS OF RECEPTION OF HIS HERITAGE

I. M. ZAPRUDSKI^a

^aBelarusian State University, Nezavisimosti avenue, 4, 220030, Minsk, Republic of Belarus

The article characterises the features of historical and cultural situation in Belarus in the second half of XIX century, led to ethno-social conflicts, ethnic polarization and national unity of Belarusians to have been expressed by social and national problems in the works of F. Bahushevich. It analyses the writer's works where the issues of social change in their interrelation with the system of ethnic stereotypes, associated with a negative attitude of the peasantry to other nationalities, are touched upon. It is stated that it is a reflection of the ethnic heterostereotypes that had a significant impact on the process of reception of F. Bahushevich's heritage in the XX century, understanding of which has undergone several stages. It concerns with the practice of ideological editions of the writer in 1940–80s, reveals the essence of the conflict of 1948 in the literary sphere, the results of which determined the vector of further development of the study of Bahushevich's works in the Soviet period, describes some aspects of the perception of F. Bahushevich's works in the XXI century.

Key words: ethnic heterostereotypes; ethno-social conflicts; patriotic issues; contextual synonyms; artistic presentation; narrative collision; satirical orientation; reception heritage of works; social motives; populist ideology; vulgarizing criticism; critical realism; poetic myth.

Калі разумець пад этнасам усвядомленую культурна-моўную супольнасць, то Францішак Багушэвіч (1840–1900) зрабіў, бадай, найбольш для нацыянальнага самаўсведамлення беларусаў.

У артыкуле «Ведаць тое, аб чым пішаш» В. Быкаў разважаў: «Існуе парадаксальная на першы погляд думка, быццам для таго, каб перадаць дух часу, трэба адысці ад гэтага часу на адлегласць, бо з адлегласці ўсё відаць болей выразна. І сапраўды, сучаснасць цяжка ўлавіць для тыпізацыі» [1, с. 142]. У дачыненні да творчай спадчыны Ф. Багушэвіча трэба адзначыць, што пісьменнік, па-першае, за рэдкім выключэннем амаль не імкнуўся асэнсоўваць рэчаіснасць з адлегласці, бо пісаў пра сучаснасць, і, па-другое, як ніхто іншы з беларускіх літаратараў канца XIX ст., ведаў жыццёвыя ўмовы і адчуваў

свой час, адлюстраванню спецыфікі якога і служыла яго пяро. Ён быў практыкуючым адвакатам, які ў лісце да сябра пісаў, што мае «за кліентаў палову Вільні і ваколіцаў»¹ [2, с. 203], а таксама шматгадовым карэспандэнтам пецярбургскага часопіса «Краі», на старонках якога аператыўна адгукаўся на разнастайныя факты бягучага жыцця названай тэрыторыі. Пісьменнік знаходзіўся ў гушчы падзей, якія назіраў у сталіцы краю, ведаў характэрныя праявы этнасацыяльнага быцця народа, якія каардынавалі паводзіны і дзейнасць прадстаўнікоў розных пластоў тагачаснага грамадства Беларусі.

Аднак трэба ўяўляць адметнасць сітуацыі на Беларусі ў апошнія дзесяцігоддзі XIX ст. Яна вызначалася тым, што большасць насельніцтва, якое складалася з сялянства, увогуле не валодала выразнай нацыянальнай самасвядомасцю, бо наша тэрыторыя нават адукаванымі жыхарамі найперш успрымалася ў залежнасці ад іх палітычных сімпатый як дэпрэсіўная гісторыка-культурная правінцыя Расійскай імперыі або Польшчы ці колішняй Рэчы Паспалітай. У час паўстання 1863–1864 гг. і пасля яго паразы ў Беларусі нарасталая нацыянальная напружанасць і склаліся сацыяльна-палітычныя, эканамічныя і культурна-гістарычныя ўмовы, якія штурхалі прадстаўнікоў як прарасійскай, так і прапольскай арыентацыі да псіхалагічнага яднання і ў выніку – да этнічнай кансалідацыі. Гэта пацвярджаецца, напрыклад, тым, з якой радасцю Е. Раманаў успрыняў з’яўленне першага зборніка Ф. Багушэвіча «Дудка беларуская» (1891). У 1894 г. у рэцэнзіі, змешчанай у газеце «Гродненские губернские ведомости», ён з задавальненнем адзначаў: «Появление этого сборничка, нам кажется, свидетельствует о том, что пробудилось-таки, наконец, русское (відавочна, лагічнай было б ужыць азначэнне “белорусское”. – І. З.) самосознание у наших ополчившихся белорусов» [3, с. 91].

Не выглядае выпадковасцю і той факт, што выданне зборніка «Дудка беларуская» супадае па часе з фармулёўкай канцэптуальных вывадаў у сферы беларусазнаўства. Так, у 4-м томе выдання «Гісторыя рускай этнаграфіі» (1892), прысвечаным Беларусі і Сібіры, А. Пыпін, нягледзячы на жорсткасць цэнзуры, канстатаваў: «Освобождение крестьян в первый раз открыло для русского общества в полной мере вопрос о *белорусском народе*, с которым, однако, еще предстояло познакомиться, потому что о нем не доставало иногда даже элементарных сведений. <...> Существование местных особенностей страны и народа не подлежит сомнению...» [4, с. 250–251]. Варта пагадзіцца з наступным вывадам А. Аксёнавай: «При всей сложности обсуждения в печати положения национальных меньшинств Российской империи Пыпин поддерживал национально-культурные стремления белорусского и украинского народов и отрицательно относился к обрусительным мерам правительства» [5, с. 490]. Але тое, што засведчыў расійскі вучоны і што было зразумелым для Ф. Багушэвіча, успрымалася іх сучаснікамі як нешта маргінальнае і звязанае з адхіленнем ад агульнапрызнаных норм, характэрных для побытавай свядомасці.

Францішак Багушэвіч уяўляў няпростасць сваёй мэты, для дасягнення якой неабходна было вырашыць дзве складаныя задачы: выпрацаваць і пашырыць агульную літаратурную мову і такім чынам паўплываць на фарміраванне нацыянальнай самасвядомасці. У прадмове да зборніка «Дудка беларуская» ў форме даверлівай гутаркі ўвага звернута пераважна на тры ключавыя прыкметы, якія характарызавалі беларусаў як самастойную этнічную супольнасць, – мову, гісторыю і тэрыторыю. Пры гэтым другі і трэці кампаненты шчыльна звязаны з першым – моўным. Аўтар свядома пакінуў у прадмове па-за ўвагай іншыя важныя прыкметы, напрыклад праблему этноніма ці саманазвы, рэлігію, нарэшце, стаўленне беларусаў да прадстаўнікоў іншых народаў.

Этнонім «беларус» так і не быў выкарыстаны ў тэкстах зборнікаў Ф. Багушэвіча. Але прычына гэтага не ў нясмеласці аўтара, а ў асцярожнасці прадстаўнікоў, паводле выразу філосафа У. Красюка, «мясцовай прыпалячанай шляхты» [6, с. 184], з асяроддзя якой і паходзіў Ф. Багушэвіч. Ён ужо лічыў дарэчным называнне свайго галоўнага героя мужыком, але меркаваў, што яшчэ заўчасна адкрыта пазіцыянаваць яго ў якасці беларуса, бо гэта не было б праўдай і супярэчыла б згаданым В. Быкавым патрабаванням тыпізацыі. Спатрэбіцца час на тое, каб Янка Купала напісаў верш-дэкларацыю «Я мужык-беларус...» (1905–1907).

Затое этнаканфесійныя пытанні закраліся ў вершах Ф. Багушэвіча «Хрэсьбіны Мацюка» і «Свая зямля», а праблема этнічнай дыферэнцыяцыі на ўзроўні супрацьпастаўлення «свой – чужы» выяўлена ў творах «Немец», «Падарожныя жыды», «Жыдок», «Адкаж Юрцы на “Панскае ігрышча”» і інш. У гэтых вершах адлюстраваны міжнацыянальныя ўзаемаадносіны. Нацыянальная ж кансалідацыя не можа адбывацца без працэсу этнічнай дыферэнцыяцыі. Але ў творчасці Ф. Багушэвіча, насычанай кантэкстуальнымі антонімамі «мужык – пан», «мужык – урадовец», мы не сустракаемся з проціпастаўленнем «тутэйшы – паляк» і нават, досыць рэдка, з антытэзай «тутэйшы – рускі». У вершы «Хрэсьбіны Мацюка» галоўны герой у выніку фізічнай расправы над ім, учыненай рускімі вайскоўцамі, адзіным магчымым выйсцем з сітуацыі лічыць пераход-хрышчэнне *3 тутэйшага ды*

¹Тут і далей цытаты прыводзяцца з захаваннем лексічных, арфаграфічных і граматычных асаблівасцей арыгінала. – І. З.

у палякі (вылучана намі. – І. 3.) [2, с. 56]. Пры гэтым у творчасці былога паўстанца Ф. Багушэвіча прадужылася да рускіх сустракаецца досыць рэдка, што, трэба думаць, было звязана са славянафільскімі сімпатыямі аўтара, які ў прадмове да кнігі «Дудка беларуская» называў славянскія народы «пабра-тымцы нашыя» [2, с. 33], а ў адным з лістоў прызнаваўся, што любіць чэхаў [2, с. 206]. Да катэгорыі «ружны чужы зброд» [2, с. 56] у прадмове былі аднесены яўрэі, да якіх у вершах далучаліся немцы і рускія.

Сярод этнічных стэрэатыпаў, ці ўстойлівых, эмацыянальна насычаных, абагульненых вобразаў тыповых прадстаўнікоў пэўных этнічных супольнасцей, вылучаюць аўтастэрэатыпы, якія адлюстроўваюць ключавыя рысы ўласнай этнічнай групы, і гетэрастэрэатыпы, звязаныя з асаблівасцямі знешнасці, рысамі характару, паводзінамі і іншымі прыкметамі чужынцаў. З пункту гледжання гетэрастэрэатыпаў асабліва паказальны ў плане адлюстравання міжэтнічнай адчужанасці і «антыпрышлецакага» пафасу верш «Немец» з першага зборніка Ф. Багушэвіча: *Дык надта ж і стыдна, каб не памыліца: / Пакланіцца немцу ці якому жыду! / Няхай яго сточа – набярэшся стыду; / Няхай лепей з дому я той дзень не выйду. / А пазнаць жа трудна як жыда, як немца, / Як пана якога ці там чужаземца. / А што жыд да немца – дзеці адной маткі: / І мова падобна, і адны ухваткі. / І абодва ласы на чужую працу, / І, мусіць, абодва ядуць з кроўю маю! / Абодва абдураць, абдзяруць як лінку, / Абдзяруць і сошку за бітую скрыпку* [2, с. 50]. Відавочна, што ў вершы этнонімы «немец» і «жыд» выступаюць як кантэкстуальныя сінонімы, якія абазначаюць людзей, у аднолькавай ступені схільных да круцельства, падману і існавання за кошт чужой працы. Разам з тым для героя Ф. Багушэвіча найбольшым клопатам з'яўляецца не столькі маральная ацэнка дзейнасці гэтых чужаземцаў, колькі патэнцыяльная магчымасць іх неўсвядомленага ўшанавання, якое можа выліцца ў прыніжэнне ўласнага гонару.

У насычаным статыстычнымі звесткамі артыкуле З. Шыбека «Буржуазія», змешчаным у «Энцыклапедыі гісторыі Беларусі», аўтар, канстатаваўшы, што «ліхварства было манапалізавана яўрэйскай буржуазіяй», а звязаныя з землеўладдальствам беларусы «былі перакананы, што гандляваць могуць толькі яўрэі, што гандаль – справа нікчэмная», а 25,6 % немцаў на нашай тэрыторыі належалі да буржуазіі, прыйшоў да наступнай высновы: «Такія паказчыкі сведчаць пра эканамічнае нераўнапраўе беларускай нацыі, яе малую канкурэнтаздольнасць не толькі ў эканамічным, але і ў культурным жыцці. <...> Уключэнне іншанацыянальных элементаў у буржуазную структуру грамадства на землях пражывання карэннай нацыі – беларусаў – шкодзіла іх сацыяльнаму развіццю, ускладняла шлях да нацыянальнага самавызначэння і незалежнасці» [7, с. 137].

Такім чынам, у вершы Ф. Багушэвіча «Немец» закранаюцца рэальныя праблемы сацыяльных пераўтварэнняў у Беларусі ў другой палове XIX ст. у іх суаднесенасці з сістэмай этнічных стэрэатыпаў, звязаных з негатыўным стаўленнем тутэйшых сялян не столькі да мясцовых паноў, колькі да прадстаўнікоў іншых нацыянальнасцей – яўрэяў, немцаў і, у меншай ступені, рускіх. Вось як гэта пытанне вырашаецца ў заключнай частцы твора: *Здаецца б, нічога? Калі хто не ведае, / Але пачакаўшы, дык выйшла камедыя. / Жыд купіў у месце сабе камяніцу, / Глядзім – і наш рускі кінуўся за граніцу: / Пакінуў і жонку, адрокся і дзеці; / З'явіўся пан новы (гэта ўжо трэці) ... / А які б то пан той?.. Ну, ці хто павера?.. / Гэты ж самы немец! каб яго халера! / От цяпер згадай ты – хто кім калі стане? / Аб пану ні весці, ні слыху, нізвання, / Жыд панам зрабіўся, немец яшчэ большы, / А мужык быў голы, цяпер яшчэ гольшы! / Так і на гародзе: лебяды, крапіва, – / Толькі вырві рэпу, – дык зарастуць жыва, / Так як чорт насее! От ж так і людзе: / Тутэйшы загіне, дык вораг прыбудзе!* (вылучана намі. – І. 3.) [2, с. 51]. Сацыяльныя пературбацыі і негатыўныя эмацыянальна-ацэначныя адносіны лірычнага героя верша да жыда і немца таксама сведчаць пра наяўнасць у тагачаснай Беларусі нацыянальнай напружанасці, ступень якой у акумуляцыі прадужытых уяўленняў была блізкай да крытычнай. Перад чытачамі адлюстраваны антаганізм «мы – яны». «Яны» – гэта не столькі прадстаўнікі іншых этнасаў ці проста прыблуднікі, з якімі міжволі трэба жыць побач і ўзаемадзейнічаць, колькі галоўныя ворагі. Гістарычны вопыт міжэтнічных кантактаў, набыты за папярэднія перыяды, ужо не адпавядаў умовам камунікацыі 1870–80-х гг., што інтэнсіфікавала развіццё працэсаў унутрыэтнічнай беларускай адасобленасці і такой вострай міжэтнічнай палярызацыі, якой ніколі не было раней. Зусім не ідэалізуючы мясцовае сялянства, пра што сведчаць адлюстраваныя пісьменнікам аўтастэрэатыпы, ён крытычна глядзеў на сацыяльнае дамінаванне ў тагачаснай Беларусі прадстаўнікоў некарэнных нацыянальнасцей, не закрываў вочы на іншыя этнічна-сацыяльныя супярэчнасці, напрыклад антысемеіцкія норавы і звычаі.

У раздзеле «Художественная литература на народном языке» 3-га тома працы Я. Карскага «Беларусы» (Петраград, 1922) творчасць Ф. Багушэвіча разглядаецца ў главе «Новейшая белорусская литература», у якой пасля аналізу верша «Немец» ідзе гаворка пра верш «Жыдок». Акадэмік падкрэсліваў: «Впрочем, к еврею белорус относится без предрассудков: он мирится с ним и даже питает к еврею некоторое расположение. В стихотворении “Жыдок” рассказывается, как поселившийся в деревне еврей постепенно разбогател и стал пользоваться даже уважением: *Пярвей жыда звалі Бэрай, / І паршыўцам,*

і халерай; / Потым звалі ягамосьцям, / Жыд стаў першым ў хаце госьцям. / Пярвей ён даваў паклоны, / Потым кланяўся хрышчоны. / А цяпер, ідучы міма, / Ўсякі шапку яму здыме / І цалуе аж у рукі. Еврей любіў грошы, але пагубіць чалавека з-за іх не мог. *Каб такі нам пан сыскаўся, / То б сьвятым ён называўся* – так заканчвае сваё стихотворенне наш аўтар. Можна, аднак, указваць стихотворення, дзе явна прасвечвае яўдэафобства Богушевіча» [8, с. 417].

У заключнай заўвазе Я. Карскі не меў рацыі. Францішак Багушэвіч лічыў станаўчымі рысамі яўрэяў схільнасць да кампрамісаў, умненне дамаўляцца і адкрыта раіць пераняць іх абагульненым «нам», а гэта значыць беларускім сялянам, ад імя якіх ён выступаў і якім адрасаваў свае творы. Такая прынцыпова-вая пазіцыя знаходзіць мастацкае ўвасабленне ў пазбаўленым алегорыі, але баечным па форме павучальна-гумарыстычным вершы «Падарожныя жыды». З жанрам байкі гэты твор лучыць кампазіцыйны падзел на афарыстычную і апісальную (з каларытным дыялогам) часткі. Пачынаецца верш з прыказка: *Што крук круку не выдзюбае вока, / То ведама даўно і ведама далёка; / І гдзе крапчэйшыя дзяруцца, / Дык слабшыя няхай жа не суюцца* [2, с. 53]. У невялікай апісальнай частцы вядзецца апавяд пра здарэнне ў дарозе з наступнай завязкай: *З двух мястэчкаў два падвозцы / Двух жыдоў вязлі напроці. / Спаткаліся ж на вузенькай дарожцы / І ні адзін не уступае на ахвоце* [2, с. 53]. Пачалася сварка, і кожны з мужыкоў-вазніц пачаў няшчадна лупцаваць яўрэя-пасажыра – свайго антаганіста: *Так б'юць, аж кроў цячэ жыдам! / «Ты б'еш майго, а я твайму аддам!»* [2, с. 54]. Дзякуючы дыялогу надаецца дынамізм дзеянню, акрэсліваецца драматызм сітуацыі, у якую не па сваёй віне, а па волі заўзятых агрэсіўных фурманаў трапілі падарожныя яўрэі, якія, аднак, знайшлі саламонава рашэнне, памяняўшыся вазніцамі. Завяршаецца верш мараллю: *А што, каб так і мы зрабілі, / А можа бы, і нас не білі?* [2, с. 54]. У вершы яўрэі паўстаюць як бязвінныя ахвяры самадурства нанятых імі фурманаў, якія толькі вонкава ўлічваюць інтарэсы сваіх працадаўцаў, а насамрэч дзейнічаюць толькі па сваім капрыззе, пакладаючыся на даўнюю практыку поўнай бяспраўнасці яўрэяў і іх заніжанага статусу ў грамадстве незалежна ад матэрыяльнага становішча. Варта адзначыць, што сюжэтная калізія верша не столькі жыццёвая, колькі «баечная», літаратурная.

У XX ст. менавіта адлюстраванне этнічных гетэрастэрэатыпаў істотна паўплывала на працэс рэцэпцыі багушэвічэўскай творчасці, які не пазбег сумных перыпетый.

Асэнсаванне значнасці асобы і творчай спадчыны Ф. Багушэвіча зазнала некалькі этапаў. Пры жыцці пісьменніка ў пачатку 1890-х гг. у ім бачылі і аўтара, які «імкнецца абгрунтаваць права на развіццё роднай мовы» [3, с. 88–89], і аднаго з «аполячывіхся беларусов», у якога «пробудилось-таки, наконец, русское самосознание» [3, с. 91], і нават пісьменніка, які незразумела для каго і для чаго выдае свае творы [3, с. 91]. У 1899 г. віленская цэнзура знайшла ў рукапісе Ф. Багушэвіча «Беларускія расказы Бурачка» тэндэнцыю да таго, каб, «кrome “малорусской”, создать еще “белорусскую” литературу и таким образом разбить и ослабить литературное и национальное единство, а вследствие этого и политическое могущество русского народа» [3, с. 105]. Незадоўга перад смерцю пісьменніка яго творы кваліфікаваліся як наўпроставая пагроза палітычнай магутнасці Расіі. У некрологах Ф. Багушэвіч паўстае ўжо ў іншых іпастасях: «...беларускі народны пісьменнік, аўтар многіх каштоўных твораў, напісаных на аснове мясцовага сялянскага жыцця» [3, с. 95], народалюбца, які «шчасце сваё бачыў у любові да народа» [3, с. 96], «паэт па складу свайго характару і душы», які «становіцца <...> беларускім паэтам, паэтам адзіным тагога роду» [3, с. 98], «паэт Белай Русі» [3, с. 100].

У 1903 г. у Варшаве пабачыў свет першы том працы Я. Карскага «Беларусы», які называўся «Введение в изучение языка и народной словесности». У ім у раздзеле з паказальным загалоўкам «Ненародные произведения на современном белорусском наречии» будучы акадэмік (з 1916 г.) адносна першага зборніка паэта паведамляў: «В 1891 г. вышла на белорусском наречии очень тенденциозная книжка *Мацяя Бурачка: Dudka bieloruskaja. Krakow*. Это сборник белорусских искусственных стихотворений, интересных для знакомства с народным языком. Как можно видеть, между прочим, из разбора этой книжки, помещенного в “Галичанине” за 1892 г. <...> а также из предисловия к самой “Дудке”, Бурачок, напоминая белорусам об их общей жизни с Литвой в прежние времена и о древности их языка, а также бывшей литературной его обработке, старается возбудить сепаратистические стремления национальные и литературные: отстранить белорусов от великорусов и побудить их к выработке самостоятельной литературы. “Pradmowa” написана довольно ловко, в духе раньше рассмотренных прокламаций (маюцца на ўвазе “Мужыцкая праўда”, “Гутарка старога дзеда” і інш. – І. З.), несомненно, с целью вызвать смуту в русском семействе. Она может даже произвести некоторое впечатление на людей, мало знакомых с историей белорусской территории и с особенностями славянских языков, которые здесь упоминаются, а также с отношениями русских наречий» [9, с. 357]. Можна пераканацца ў тым, што Я. Карскі абвінавачваў пісьменніка ў зламснавай тэндэнцыі, узбуджэнні сепаратызму, імкненні аслабіць рускі свет і магчымым негатыўным уплыве публіцыстычнай прадмовы на недасведчаных чытачоў. (Зрэшты, у 3-м томе 2-й кнігі манаграфіі «Беларусы» (1922) аўтар хоць і паўтарае некаторыя ранейшыя закіды,

але ўжо называе Ф. Багушэвіча разам з Янкам Лучынам (І. Неслухоўскім) «главарыямі» беларускага адраджэнскага руху, сцвярджае, што яны «очень талантливые и убежденные писатели» [8, с. 403], якім акадэмік проціпастаўляў правадыроў «дальнейшего белорусского движения» [8, с. 403].)

Дарэчы, як відаць з апублікаваных у 2016 г. матэрыялаў В. Кругловай, Янка Лучына таксама негатыўна ставіўся да яўрэяў, асуджаючы іх палітычны канфармзм і эканамічнае дамінаванне ў Беларусі пасля паўстання 1863–1864 гг. У абразку «З крывавых дзён» (1889) пісьменнік засведчыў: «Пасля ж паўстання <...> жыды <...> змянілі кірунак грамадскага жыцця. Забралі ў свае рукі ўвесь гандаль краіны, асабліва лясамі, і знішчаюць іх дашчэнту, пабраліся з расіянамі, моладзь і дзеці пачалі вывучаць рускую мову, польскую ж мову перасталі разумець. Так паступаючы, дайшлі да багаццяў, усе капіталы сканцэнтравалі ў сваіх руках, а апрача гэтага пачалі дабівацца грамадзянскіх правоў» [10, с. 142–143].

У 1908 г. Камітэт па справах друку ў сувязі з перавыданнем зборніка «Дудка беларуская» суполкай «Загляне сонца і ў наша аконца» прапанаваў пракурору Пецярбургскай судовай палаты «возбудить судебное преследование против автора инкриминируемых стихотворений Матея Бурачка (Франца Богушевича), местопребывание которого Комитету неизвестно» [3, с. 111] за імкненне «изобразить белоруса страдающим от произвола властей и угнетения панов» [3, с. 107]. Праваахоўнікі не ведалі, што злачынцы ўжо больш як восем гадоў не было ў жывых. У нашаніўскі перыяд у беларускім друку дамінавалі станоўчыя ацэнкі творчасці пісьменніка. Часавая адлегласць, пра якую разважаў В. Быкаў, паўплывала на асэнсаванне твораў Ф. Багушэвіча. Але пасля грамадскіх катаклізмаў 1917 г. адносіны да антысемітызму, які быў пашыранай і звычайнай з’явай у 1870–90-я гг., істотна змяніліся.

У 1920-я гг. выйшла некалькі выданняў працы М. Гарэцкага «Гісторыя беларускае літаратуры» (1920, 1921, два перавыданні – 1924 г.), разлічанай на шырокую аўдыторыю. Жаданне адмежавацца ад антысемітызму прымусіла аўтара апраўдваць Ф. Багушэвіча: «Нацыянальны элемент у Багушэвіча ніколі не пераходзіў у нацыяналістычную аднабокасць некаторых нацыянальных і маланацыянальных нашаніўцаў» [11, с. 243]. Непасрэдна перад гэтым дэкларавалася: «Па духу, па спосабе думання, па ідэалогіі ўся наагул паэзія Багушэвіча вельмі нацыянальна, так што ён – наш першы нацыянальны паэт у поўным значэнні гэтага слова» [11, с. 243]. Аналізуючы творы, «у якіх нацыянальны элемент узят за самы прадмет творчасці» [11, с. 247], аўтар спыняецца на вершах «Мая хата», «Хмаркі», «Калыханка», «Ахвяра», «Хрэсьбіны Мацюка». Вершы «Немец» і «Падарожныя жыды», у якіх знайшлі адлюстраванне этнічныя гетэрастэрэатыпы і азначаны нацыянальны элемент, відаць, свядома не аналізуюцца даследчыкам, які заўважае: «Яго [Ф. Багушэвіча] сацыяльны падыход спараджаў сатыру ў адносінах да паноў, жыдоў-гандляроў, немцаў-авантурнікаў, мужыкоў-нядбаліц і г. д.» [11, с. 257]. Такім пералікам аднародных членаў М. Гарэцкі наўмысна сцвярджаў інтэрнацыянальны характар суб’ектаў выкрыцця. Выключэнне складае верш «Жыдок», які таксама разглядаецца як узор сатырычнага твора пра «эксплуататараў-гандляроў, якімі з розных гістарычных і іншых прычын сталіся на Беларусі найболей людзі жыдоўскай нацыі, як эксплуататарамі-панамі сталіся людзі польскай і пазней маскоўскай нацыі» [11, с. 257]. Аўтар падкрэслівае, што «нічога благага проціў усяе жыдоўскае нацыі ў гэтай сатыры Багушэвіча няма» [11, с. 257] і «тут пясняр апісаў такога “жыдка” (не зневажаючы гэтым яго нацыю)» [11, с. 258]. Не ўвайшлі названыя вершы і ў выдадзеную М. Гарэцкім «Хрэстаматыю беларускае літаратуры. XI век – 1905 год» (Вільня, 1922), у прадмове да якой складальнік адзначыў, што «кніга больш-менш дапасована да маёй “Гісторыі беларускае літаратуры”» [12, с. 3].

У БССР важкім крокам у справе папулярызацыі творчасці Ф. Багушэвіча стала выданне першай часткі працы М. Піятуховіча «Нарысы гісторыі беларускае літаратуры» (1928). У прысвечаным пісьменніку раздзеле аўтар, спаслаўшыся на даследаванні М. Гарэцкага і Я. Карскага і адзначыўшы беднасць біяграфічных матэрыялаў, прыйшоў да слушнай высновы: «Далёка ад прынцыпу “мастацтва для мастацтва” Багушэвіч вынес свой падарунак музы на шырокую гістарычную арэну барацьбы. Але стыхія барацьбы не нашкодзіла эстэтызму: творчасць беларускага поэты <...> неўмірушчы помнік здоровага сынтэзу грамадзкасці і мастацкасці» [13, с. 108].

Але асабліва важнае значэнне, на нашу думку, мае прысвечаны Ф. Багушэвічу артыкул М. Піятуховіча, змешчаны ў першым томе выдання «Літературная энциклопедия» (1930). У ім акцэнтуюцца ўвага на сувязі светапогляду пісьменніка і эстэтыкі яго творчасці з народніцтвам: «Идеология белорусского поэта – народническая. Она возникла на почве разложения крепостного хозяйства, возможно под влиянием украинского и русского народничества. <...> С народниками Б[огушевича] роднит также психология кающегося дворянина и своего рода антиэстетизм. Формально-художественные приемы Б[огушевича] тесно связаны с его народнической тематикой. Поэт весьма часто стремится взглянуть на жизнь глазами простого человека – крестьянина; этим и объясняются в поэзии Б[огушевича] приемы сказа и остранения. <...> Даже привлекая общечеловеческие сюжеты, Б[огушевич] подчиняет их народнической тематике. Так, напр[имер], в разработку фаустовской легенды и легендарно-религиозных представлений о загробном мире поэт вносит народнические мотивы» [14]. Аднак гэтыя

каштоўныя вывады, як і заўвага пра тое, што пісьменнік «к политическим вопросам <...> относится с значительным индифферентизмом» [14], не знайшлі свайго развіцця ў багушэвічнаўстве савецкага перыяду: у 1937 г. М. Пятуховіч быў расстраляны, а ў хуткім часе трапіла пад забарону і сама «Літературная энциклопедия».

Даследчык гістарыяграфіі рэвалюцыйнага народніцкага руху М. Цюкачоў у доктарскай дысэртацыі прыйшоў да наступнай высновы: «Период с середины 1930-х до середины 1950-х гг. – это <...> период доминирования сталинской концепции народничества. В развернутом виде эта концепция была сформулирована в “Кратком курсе истории ВКП(б)” в 1938 г. <...> Народничество было объявлено “злейшим врагом марксизма”, поэтому его научное изучение полностью прекратилось. Очень большое внимание уделялось освещению деятельности “революционных демократов” 1860-х гг., которые якобы и были прямыми предшественниками социал-демократии марксистского толка» [15]. Такім чынам, прычына хавалася ў прынцыповай змене ідэалагічнага курсу бальшавіцкай партыі, што ў далейшым прымушала даследчыкаў адмяжоўваць Ф. Багушэвіча ад народніцкай ідэалогіі, часам ужываючы для абазначэння яе перыфразу «стары, сялянскі сацыялізм» ці наогул адмаўляючы ўплыў народніцтва на творчасць пісьменніка.

У Заходняй Беларусі даследаваннем жыцця і творчасці Ф. Багушэвіча плённа займаліся А. Станкевіч і А. Луцкевіч, які ў багатым на новыя матэрыялы артыкуле «Жыццё і творчасць Фр. Багушэвіча ў успамінах ягоных сучаснікаў» (1938) сцвярджаў: «На маё пытаньне, ці не было ў Багушэвіча нейкае лучнасьці з народавольцамі, Нагродзкі адказаў нэгатыўна. Дый здаецца, што пацвярджэньне гэтага дае заўсёдная варожасьць Багушэвіча да ўсяго расейскага, якую Нагродзкі асабліва падчырквае» [16, с. 326]. Значна раней, напрыклад у артыкуле «Жыдоўскае пытаньне ў нашым пісьменстве» (1921), выдадзеным нават асобнай брашурай, А. Луцкевіч быў салідарны з М. Гарэцкім, адзначаючы: «Калі беларускі народ і мае благое пачуцьцё да жыдоў, дык адносіць яго пераважна да адзінак, да запраўдных эксплёататараў вёскі. Гэтае пачуцьцё асабліва ярка выяўляе <...> В. Дунін-Марцінкевіч, рысуючы ў сваёй опэры “Сялянка” тып шынкара-круцяля. <...> Таксама, як Марцінкевіч, да жыдоўскага пытаньня падыходзілі і такія прадстаўнікі беларускіх народнікаў, як Мацей Бурачок і Янка Лучына. Справу гэту Бурачок закрануў ужо ў сваім адказе Юрцы (Гурыновічу) на яго верш “Панскае ігрышча”, але больш поўна асьвятляе яе ў сатырычным вершу “Жыдок”» [16, с. 105]. Далей прыводзілася цытата са спасылкай на працу М. Гарэцкага «Гісторыя беларускае літаратуры». Звернем увагу на тое, што ў пачатку 1920-х гг. А. Луцкевіч лічыў Ф. Багушэвіча беларускім народнікам. Ва ўсякім разе, пісьменнік быў салідарны з многімі ідэалагічнымі ўстановамі народнікаў. Нездарма М. Гарэцкі ў сваёй працы перыяд «ад Багушэвіча да 1905 г.» называў народніцкім.

У першай трэці XX ст. кнігі «Дудка беларуская» і «Смык беларускі» актыўна і неаднойчы перадаваліся ў розных гарадах, аднак, паводле загада № 33 Галоўліта БССР ад 3 чэрвеня 1937 г., віленскія, мінскія і ковенскія выданні зборнікаў разам з сотнямі іншых «шкодных» кніг і брашур было загадана канфіскаваць і знішчыць шляхам пропуску праз рэзальныя машыны або спалення [17, с. 154–155, 163]. Таксама на знішчэнне былі асуджаны ўсе кнігі М. Гарэцкага, А. Луцкевіча, «Нарысы гісторыі беларускае літаратуры» М. Пятуховіча, «Нарысы па гісторыі беларускай літаратуры» (1922) М. Янчука [17, с. 155–167]. У графу «Дадаткова канфіскауюцца» патрапілі чытанкі для трэціх і чацвёртых класаў 1933–1936 гг. і, па сутнасці, усе школьныя хрэстаматыі па беларускай літаратуры для пятах – сёмых, дзявятых і дзясятых класаў [17, с. 167], у тым ліку тыя, складальнікам якіх быў Л. Бэндэ. Маштабнасьць тагачаснай татальнай ідэалагічнай чысткі пацвярджаецца і тым, што ў спісе «варожых» кніг, акрамя дзясяткаў навуковых і мастацкіх выданняў, у тым ліку паэмы «Тарас на Парнасе», фігуруюць нават «Пытанні ленынізму» (1931) Сталіна ў перакладзе на беларускую мову.

Пачынаючы з 1940 г. на працягу паўстагоддзя ў БССР чытачы маглі знаёміцца толькі з часткай творчай спадчыны Ф. Багушэвіча, якая была адобрана цэнзурай і выдавалася ў выглядзе выбраных твораў у 1940, 1946, 1952 і 1967 гг. Пры гэтым літаратуразнаўцамі не толькі сцвярджалася пра сакрамэнтальнае «ўсё лепшае», але і згадвалася пра так званыя памылкі. Так, у прадмове Я. Шарахоўскага да выдання 1952 г. канстатавалася: «Вобраз пісьменніка, які паўстае з яго творчасці, – гэта вобраз сялянскага дэмакрата, змагара за долю народную, у светапоглядзе якога часам спалучаліся рысы перадавой ідэалогіі з рысамі адсталымі і рэакцыйнымі, але творчасць якога, узятая ў цэлым, адыграла значную ролю ў справе абуджэння народнага самаўсведамлення» [18, с. 22]. У катэгорыю «не лепшага» ў выданні 1952 г. трапілі па чатыры вершы са зборнікаў паэта «Дудка беларуская» («Здарэнне», «Немец», «Падарожныя жыды», «Хрэсьбіны Мацюка») і «Смык беларускі» («Жыдок», «Панскае ігрышча (Юркі)», «Адказ Юрцы на “Панскае ігрышча”» і «Свая зямля»). У большасці гэтых твораў спецыфічным чынам адлюстраваны этнічныя стэрэатыпы і міжнацыянальныя ўзаемаадносіны. Непрадстаўленасць тэкстаў прыводзіла да казусаў. Так, Я. Шарахоўскі сцвярджаў: «Праўда, выражаючы сялянска-дэмакратычную ідэалогію, творчасць Багушэвіча не пазбаўлена і адсталых, а часам і рэакцыйных

рыс (нацыяналістычныя настроі ў вершах “Немач”, “Хрэсьбіны Мацюка”, “Здарэнне” і інш.)» [18, с. 22]. Як бачым, верш «Немец» названы як «Немач», а залічэнне верша «Здарэнне» да нацыяналістычных – элементарны ляпус.

Вымушаны ідэалагічна эдыцыйны прынцып практыкаваўся пры выданні зборнікаў тэкстаў «Беларуская літаратура XIX стагоддзя» (1940, 1950), «Беларускія пісьменнікі другой паловы XIX стагоддзя» (1956), хрэстаматый для студэнтаў устаноў вышэйшай адукацыі «Беларуская літаратура XIX стагоддзя» (1971, 1988). Зразумела, што кожнае наступнае выданне дапрацоўвалася і дапаўнялася новымі матэрыяламі, але вершы «Немец», «Падарожныя жыды», «Жыдок», «Панскае ігрышча (Юркі)», «Адказ Юрцы на “Панскае ігрышча”» не былі надрукаваны нават на старонках апошняга са згаданых выданняў.

У савецкі перыяд якраз нацыянальны аспект (і справа тут не толькі ў антысемітызме) у творчай спадчыне пісьменніка падлягаў ідэалагічнай карэкціроўцы. Тады быў запатрабаваны народны трыбун, мужыцкі адвакат, выкрывальнік сацыяльнай несправядлівасці, а не нацыянальны паэт. У адным з лістоў да Я. Карловіча, крытыкуючы дзейнасць банкаў, Ф. Багушэвіч пісаў: «Гэта звычайная праява камунізму, а можа, нават усяго сацыялізму, гэтае свайго роду “самоуправство”!» [2, с. 250]. Заўважым, сацыялізм, па меркаванні Ф. Багушэвіча, быў генетычна звязаны з «самоуправством». Як прадбачанне ўспрымаецца такая ацэнка ў супастаўленні з практыкай выдання творчай спадчыны пісьменніка пасля 1937 г.

Важным у пасляваенным багушэвічнаўстве стаў 1948 г. На старонках газеты «Літаратура і мастацтва» 17 студзеня выйшла публікацыя дырэктара Інстытута літаратуры і мовы Акадэміі навук БССР В. Барысенкі «Ідэйныя скажэнні ў асобных артыкулах крытыкаў і літаратуразнаўцаў». Матэрыял быў падрыхтаваны нібыта ў сувязі з абмеркаваннем вучэбных праграм і хрэстаматый па беларускай літаратуры для школ. Прасякнуты «ідэямі сталінскай дружбы народаў», аўтар выказваў упэўненасць у тым, што яны «маюць грубыя палітычныя памылкі і скажэнні нацыяналістычнага характару» [19]. З клопатам пра ідэалагічную бальшавіцкую выверанасць і навуковасць ён крытыкаваў публікацыі М. Ларчанкі, Ю. Пшыркова, У. Агіевіча, Л. Фіглоўскай і беларускіх буржуазных нацыяналістаў наогул. Настойваючы на класавай дыферэнцыяцыі пісьменнікаў мінулага і выступаючы супраць прыхарошвання іх творчых абліччаў, а таксама супраць так званай адзінай плыні, В. Барысенка рэзка размяжоўваў В. Дуніна-Марцінкевіча і Ф. Багушэвіча, А. Ельскага і К. Каліноўскага, Янку Купалу і Алеся Гаруна, крытыкаваў М. Ларчанку за агульнае падвядзенне іх пад катэгорыю «выдатных асветнікаў». А самая высокая ацэнка «выдатны», на думку аўтара, асабліва датычыцца асобы Ф. Багушэвіча, які не толькі з’яўляўся «прадстаўніком рэалістычна-дэмакратычнай літаратуры», але і «рашуча выступаў», і «правільна вызначыў», і разам з іншымі прагрэсіўнымі творцамі меў слушныя «погляды на гістарычнае прызначэнне народа», разумеў народнасць літаратуры [19]. Сам тэкст артыкула, насычаны сацыялагічнымі клішэ і палітызаванымі штампамі, пакідае ўражанне, нібыта В. Барысенка абараняе пісьменніка ад нейкага неназванага апанента. Аўтар добра памятаў страты беларускай літаратуры і літаратуразнаўства 1930-х гг. і меў прыхаваны намер, бо прапанаваў своеасаблівы, згодны з духам часу варыянт «лагоднай» крытыкі.

Публікацыя В. Барысенкі «Ідэйныя скажэнні ў асобных артыкулах крытыкаў і літаратуразнаўцаў» яўна кантраставала з назвай артыкула «Невуцтва і абарона нацыяналізму», апублікаванага 31 студзеня, гэта значыць праз два тыдні, у той жа газеце «Літаратура і мастацтва». Аўтарам быў Л. Апанасовіч (Лукаш Бэндэ), які з цалкам выкрывальным пафасам сярэдзіны 1930-х гг. пісаў: «Багушэвічу, як сялянскаму дэмакрату, уласцівы не толькі моцныя, але і слабыя бакі, не толькі прагрэсіўныя элементы, але і асобныя рэакцыйныя тэндэнцыі. <...> Паэту і яго творчасці ўласцівы і ноты пропаведзі нацыянальнай замкнёнасці, ізаляванасці, а разам з тым і ваяўнічы шавінізм у адносінах да яўрэяў, ідэалізацыя і ўсхваленне каталіцызму. Гэтыя тэндэнцыі яўна супярэчаць здароваму і цвярозаму дэмакратычнаму рэалізму паэзіі Багушэвіча. <...> Але факт застаецца фактам, і аб ім трэба ведаць нашаму чытачу. А між тым некаторыя літаратуразнаўцы не любяць і не хочуць гаварыць аб кансерватыўных элементах і рэакцыйных тэндэнцыях у творчасці Багушэвіча. <...> Некаторыя крытыкі лічаць, што чым больш напішаш аб пісьменніку пахвальнага, хоць і не праўдзівага, тым большую карысць прынесеш справе папулярызацыі літаратуры. На гэты шлях стаў М. Ларчанка <...> у сваім артыкуле “Першы вялікі нацыянальны паэт”, надрукаваным у часопісу “Беларусь” (1945 г., № 1), [ён] замоўчвае кансерватыўныя і рэакцыйныя тэндэнцыі ў творчасці Багушэвіча і характарызуе яе як суцэльна прагрэсіўную, рэвалюцыйную» [20]. Паказальна, што аналагічныя факты ў метадалагічных падыходах выклікаюць заклапочанасць і В. Барысенкі: «У асобных літаратуразнаўцаў выявіўся аднабокi падыход да ацэнкі пісьменнікаў. Гэта відаць з таго, што падкрэсліваюцца толькі станоўчыя бакі і замоўчваюцца іх слабыя бакі, памылкі і недахопы. Нашы літаратуразнаўцы і крытыкі любяць “папраўляць гісторыю”. Памылкі і недахопы творчасці выдатных пісьменнікаў мінулага ператвараюцца пад іх пяром у станоўчыя бакі. Гаварыць аб недахопах класікаў літаратуры яны лічаць вялікім грахам» [19].

У абодвух крытыкаў назіраецца не проста пэўная, а амаль поўная сугучнасць ідэй, і толькі форма іх выкладання адрозніваецца. Гаворка ідзе пра адно і тое ж, толькі рознымі словамі, нават і ключавая

лексема супадае – «замоўчвае», «замоўчваюцца». Перакананы, што ў дадзеным выпадку адзін з тэкстаў з’яўляецца «донарскім», а другі – другасным, прычым, нягледзячы на паслядоўнасць апублікавання, тэкстам-крыніцай стаў артыкул Л. Бэндэ, інвектыўны па сваёй сутнасці ў адносінах да багушэвічаўскай творчасці, а артыкул В. Барысенкі з апалагетыкай пісьменніка напісаны пазней.

У артыкуле Л. Бэндэ заўважана ідэйная сугучнасць артыкула М. Ларчанкі з вывадамі і трактоўкамі творчай спадчыны паэта, прапанаванымі М. Гарэцкім, якога крытык называе «ярым нацыяналістам». З абурэннем аўтар падсумоўвае: «З пункту гледжання Гарэцкага, нават антысемітызм не з’яўляецца нацыяналізмам, нацыяналістычнай аднабокасцю. Так сцвярджаў Гарэцкі. Але на што спатрэбілася савецкаму крытыку паўтараць нацдэмаўскія зады? <...> Аб гэтых памылках Ларчанкі, можа, і не варта было б пісаць, калі б яны былі вынікам толькі палітычнай непісьменнасці іх аўтара і не мелі пашырэння сярод іншых літаратараў. Але Ларчанка не адзін» [20]. Вось па гэтай прычыне нібыта і падае свой разгневаны голас Л. Апанасовіч, які далей пераходзіць да разнаснай крытыкі Ю. Пшыркова за яго ацэнку газеты «Наша ніва».

У той час крытык-вульгарызатар жыве ў Ленінградзе і не мог непасрэдна і, галоўнае, аператыўна ўплываць на падзеі ў Мінску, дзе ўсур’ёз занепакоіліся многія, бо ярлык невука і абаронцы нацыяналізму ў будучым маглі атрымаць не толькі М. Ларчанка і Ю. Пшыркоў. Гэта відаць з таго, што побач з артыкулам В. Барысенкі быў надрукаваны адмысловы верш А. Зарыцкага «Некалькі слоў пра гісторыю нашай літаратуры», у якім праводзілася думка пра тое, што ў наш час выцягваць нешта з пыльных архіваў непрадуктыўна. У гэтым бачыцца адкрыты намёк на дзейнасць Л. Бэндэ, які ў майскім нумары часопіса «Полымя» за 1947 г. змясціў вялікі артыкул «Новае аб Ф. Багушэвічу», дзе апублікаваў архіўныя дакументы пра непрацяплы пеярбургскі перыяд жыцця студэнта з Беларусі і распачатыя судовыя справы супраць аўтара зборнікаў «Дудка беларуская» і «Смык беларускі», пра што гаварылася вышэй.

Гісторык беларускай крытыкі і літаратуразнаўства М. Мушынскі адзначае: «Змест артыкула Бэндэ сведчыць аб тым, што яго аўтар безнадзейна адстаў ад часу, застаўся на пазіцыях вульгарна-дагматычнай крытыкі. Логіка і тон разважанняў крытыка ствараюць ілюзію таго, што мы нібыта чуюм яго голас 30-х гадоў. Бэндэ не разумеў, што так пісаць у 40-я гады пра Багушэвіча ўжо нельга...» [21, с. 66]. Аднак Л. Бэндэ не задавальняла толькі ціхая архіўная праца, як і ў 1930-я гг., ён зноў прагнуў кіраваць літаратурным працэсам у Беларусі, навязваць свае вульгарна-сацыялагічныя ўяўленні, дыктаваць, павучаць, выкрываць невуцтва і выяўляць апалагетаў нацыяналізму. Але ён ніяк не чакаў, што яго пасквілю будзе дадзена адпаведная і вельмі аператыўная ацэнка. Ужо 14 лютага 1948 г. адбылося сумеснае пасяджэнне сакратарыята Саюза пісьменнікаў БССР і вучонага савета Інстытута літаратуры і мовы Акадэміі навук БССР, на якім абмяркоўваўся артыкул Л. Бэндэ. З дакладам выступіў В. Барысенка, а ў дэбатах узялі ўдзел М. Лынькоў, М. Клімковіч, Н. Перкін, І. Лушчыцкі, Ю. Пшыркоў, Я. Усікаў, М. Ларчанка, А. Кучар і інш. У выніку ўжо 21 лютага ў газеце «Літаратура і мастацтва» была надрукавана справаздача, а ад рэдакцыі праводзілася пастанова: «Рэдакцыя прызнае памылковым друкаванне артыкула Л. Апанасовіча» [22]. Так творчая спадчына Ф. Багушэвіча спрычынілася да заняпаду ваяўнічай дзейнасці лідара беларускай вульгарызатарскай крытыкі сярэдзіны XX ст. Можна гаварыць аб прадуманай і эфектыўнай антыбэндэўскай кампаніі, каардынаванай В. Барысенкам, усёй чыннасці якога ў айчынным літаратуразнаўстве журналіст А. Лукашук дарэмна дае негатывную ацэнку ў артыкуле «Дырэктар літаратуры» [17, с. 168–202]. Праўда, яшчэ невядома, якія былі б канчатковыя вынікі гэтай кампаніі, калі б той жа 1948 г. у СССР не стаў пікам барацьбы з касмапалітызмам, якая суправаджалася дыскрымінацыяй яўрэяў. У БССР крытыкі-касмапаліты, у іх ліку Л. Бэндэ, былі канчаткова асуджаны ўвесну 1949 г. Меў дачыненне да развянчання аўтара артыкула «Невуцтва і абарона нацыяналізму» і Ю. Пшыркоў.

У 1957 г. была выдадзена манаграфія В. Барысенкі «Францішак Багушэвіч і праблема рэалізма ў беларускай літаратуры XIX стагоддзя», у якой пісьменнік на доўгія гады быў «прызначаны» пачынальнікам крытычнага рэалізму ў нашай літаратуры. У даследаванні, згодна з бальшавіцкімі канцэпцыямі і ўстаноўкамі, абвешчана, што Ф. Багушэвіч разам з іншымі дэмакратычнымі дзеячамі выступаў супраць «ліберальных народнікаў <...> цалкам салідарызаваўся з ідэалагамі рэвалюцыйнай дэмакратыі <...> Чарнышэўскім, Някрасавым, Каліноўскім» [23, с. 189], бічаваў «нізкапаклонства і рабалецтва перад заходняй буржуазна-дваранскай культурай» [23, с. 204], асуджаў «“вялікіх паноў” за іх касмапалітызм, пагарду да айчыннай культуры, нацыянальных традыцый» [23, с. 204] і г. д. Нягледзячы на свядомае ігнараванне прынцыпаў гістарызму, што выявілася ў відавочнай мадэрнізацыі мінулага, праца В. Барысенкі стала важкім здабыткам багушэвічазнаўства, якое развівалася ў далейшым пад уплывам прапанаваных ідэалагізаваных трактовак.

У 1960-я гг. пачаў прэваліраваць крыніцазнаўчы аспект у даследаваннях, плённа працаваў на ніве багушэвічазнаўства С. Майхровіч (кніга «Жизнь и творчество Ф. Богусевича» (1961)), С. Александровіч (увёў у навуковы ўжытак тэкст апавадання «Тралялёначка», публіцыстыку і многія лісты

пісьменніка), Г. Кісялёў (меў дачыненне да павышэння грамадзянскага статусу пісьменніка з сялянскага дэмакрата да дэмакрата рэвалюцыйнага) і інш. Былі свае здабыткі і ў наступныя дзесяцігоддзі: з канца 1980-х гг. творы Ф. Багушэвіча пачалі друкавацца без цензурных абмежаванняў, у 1990 г. пабачыла свет факсімільнае перавыданне зборніка «Дудка беларуская», у 1992 г. – апавядання «Тралялёначка». У 1991 г. з’явілася найбольш поўнае выданне твораў пісьменніка. Прадстаўніком краязнаўчага напрамку даследавання жыцця і творчасці Ф. Багушэвіча быў У. Содаль – аўтар кніг «Кушлянскі кут» (1990), «Сцежкамі Мацея Бурачка: пошукі, замалёўкі, нарысы» (1991), «Жупранская старана» (1992), «Свіранскія крэскі» (1995), «Блаславёныя Кушляны» (2009).

У ХХІ ст. працягваюць паўставаць свае калізіі ў далейшай рэцэпцыі творчай спадчыны Ф. Багушэвіча. У 2006 г. пабачыла свет па-свойму цікавае эсэізаваанае даследаванне В. Булгакава «Гісторыя беларускага нацыяналізму», трэці раздзел якога мае назву «Ф. Багушэвіч і міф беларускага адраджэння». Тут выразна акрэслілася імкненне да кардынальнай змены кірункаў даследавання, выпрацоўкі «новага погляду» на творчасць пісьменніка, што звязана з прынцыповай карэкціроўкай усяго комплексу эстэтычных каштоўнасцей. Аднак звернем большую ўвагу на кнігу В. Акудовіча «Код адсутнасці. Асновы беларускай ментальнасці» (2007). У ёй ёсць асобны раздзел «Францішак Багушэвіч і Адам Міцкевіч». Тут аўтар зборніка «Дудка беларуская» паўстае як адметны злосны геній беларускай нацыі, які дзякуючы сваім «прыдумкам» і «казкам» нібыта асудзіў беларускі народ і Беларусь на пажыццёвае ўспрыняцце саміх сябе і аўтапрэзентацыю ў свеце як гаротнікаў і прадстаўнікоў ніжэйшых пластоў грамадства. Аўтар сцвярджае: «На тую пару (XVIII–XIX стст. – І. З.) уся наяўная Беларусь цалкам магла быць апісанай у “нізавой” мадэлі. Гэтую сітуацыю і зафіксаваў Францішак Багушэвіч, стварыўшы сваю Беларусь паводле формы паэтычнага міфа, цалкам закааптаванага ў пад сацыяльнага быцця. А далей заўважым, што прыдуманая паэтам краіна гнілых хатак і дурных, як варона, мужыкоў займела дзіўны, фантастычны лёс. Усе наступныя генерацыі і пакаленні беларускіх паэтаў, краязнаўцаў, публіцыстаў, якія і сфармавалі ідэалагему нацыі <...> пачыналі і завершвалі афармленне свайго відзежу Беларусі ў фармаце таго паэтычнага міфа, які распаўсюдзіўся напрыканцы XIX стагоддзя адвакат з Вільні. Гэта з ягонай прыдумкі з’явіліся і знямоглыя беларусы, што нясуць на худых плячах сваю гаротную долю (Янка Купала), і “пяць лыжак заціркі” ў прыклад самай вялікай мары тутэйшага чалавека (Змітрок Бядуля), і лапаць дзеда Талаша як адзінага аўтэнтычнага зброя гераізаванага беларуса (Якуб Колас), і каўтун на галаве палешука як нацыянальная адметнасць, і гнілое балота як кангеніяльны нішчымнай долі пейзаж...» [24, с. 79–80].

Паводле В. Акудовіча, і Янка Купала, і Змітрок Бядуля, і Якуб Колас, і іншыя беларускія пісьменнікі пачатку ХХ ст. паўстаюць не як майстры слова, якія імкнуліся па-мастацку адлюстроўваць рэчаіснасць, а як нятворчыя паслядоўнікі Ф. Багушэвіча, які толькі сілаю свайго таленту стварыў такі дэфармаваны мастацкі свет нацыянальнай экзістэнцыі, са сферы якога не змаглі вымкнуць пазнейшыя літаратары. Але ж і сучаснік Ф. Багушэвіча тонкі лірык Янка Лучына ва ўнісон Мацею Бурачку сцвярджаў у вершы «Роднай старонцы»: *Усё ў табе бедна. Часта заплача / Мужык-араты дзеля зной долі, / Цяжка працуючы. Ён жа, адначка, / З табой расстацца не ждзэ ніколі. / І непрыглядную хату з пажыткамі, / І поле скупое, выган без пашы / Мы, апрануўшыся старымі светкамі, / Любім і цэнім – бо яны нашы* [24, с. 79–80]. Таму не існуе віны Ф. Багушэвіча ў тым, што ён нібыта фатальна «абмужычыў і звясковіў» Беларусь. Нагадаем, што вобразы гаротнай, пакрыўджанай, занябданай Беларусі і выявы нягеглых беларусаў пачалі актыўна стварацца яшчэ ў першай палове XIX ст. Такім чынам, рэвізіянісцкая пазіцыя В. Акудовіча малаабгрунтаваная, але сама наяўнасць хай сабе і эксцэнтрычнага погляду на творчасць Ф. Багушэвіча сведчыць пра адчувальную прысутнасць яе і ў сённяшняй культурнай прасторы. Гэта пацвярджае таксама і зборнік навуковых артыкулаў да 170-годдзя з дня нараджэння Ф. Багушэвіча «Асоба і творчасць пісьменніка ў прасторы і часе» (Брэст, 2010). У 2015 г. у серыі «Беларускі кнігазбор» пабачыў свет чарговы том, які змяшчае выбраныя творы Ф. Багушэвіча (уклад. Я. Янушкевіч). Вось ужо 125 гадоў творчасць пісьменніка знаходзіць сваіх чытачоў сярод суайчыннікаў.

Такім чынам, спецыфіка адлюстравання этнічных стэрэатыпаў у творчасці Ф. Багушэвіча была звязана з ростам нацыянальнай кансалідацыі беларусаў у 1870–90-я гг. і імкненнем пісьменніка да захавання самабытнай духоўнай культуры шляхам стварэння літаратуры на роднай мове. Этнічныя гетэрастэрэатыпы, як своеасаблівыя рэгулятары паводзін ва ўзаемаадносінах з прадстаўнікамі іншых этнічных груп, увасобленыя ў вершах Ф. Багушэвіча «Немец», «Падарожныя жыды», «Хрэсьбіны Мацюка», «Жыдок» і іншых творах, у першай палове ХХ ст. выклікалі неабгрунтаваныя абвінавачванні аўтара ў антысемітызме, а ў перыяд з 1940 па 1991 г. выключаліся са збораў твораў пісьменніка, а таксама хрэстаматыі і зборнікаў тэкстаў.

Рэцэпцыя творчасці Ф. Багушэвіча ў літаратуразнаўстве зазнала некалькі этапаў і не пазбегла доўгіх складаных перыпетый. Так, Я. Карскі ў розных тамах фундаментальнага даследавання «Беларусы» істотна карэкціраваў свой погляд на ідэйна-мастацкія асаблівасці твораў пісьменніка, М. Гарэцкі

ў працы «Гісторыя беларускае літаратуры» імкнуўся апраўдаць адметнасць асвятлення пісьменнікам нацыянальнай праблематыкі, М. Пятуховіч падкрэсліваў лучнасць яго творчасці з народніцкай ідэалогіяй, інвектыўныя ацэнкі багушэвічаўскай спадчыны сталі адной з прычын завяршэння актыўнай крытычнай дзейнасці Л. Бэндэ, даследаванні ў галіне багушэвічазнаўства асабліва плённа развіваліся ў другой палове 1950-х – 1960-я гг. У ХХІ ст. цікавасць да творчасці пісьменніка не змяншаецца, робяцца спробы канцэптуальнага пераасэнсавання яго спадчыны.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Быкаў В. У. Праўдай адзінай : літаратур. крытыка, публіцыстыка, інтэрв'ю. Мінск, 1984.
2. Багушэвіч Ф. Выбраныя творы. Мінск, 2015.
3. Александровіч С. Х., Александровіч В. С. Беларуская літаратура ХІХ – пачатку ХХ ст. : хрэстаматыя крыт. матэрыялаў. Мінск, 1978.
4. Пыпин А. Н. История русской этнографии. Минск, 2005. Т. 4 : Белоруссия и Сибирь.
5. Аксёнова Е. П. А. Н. Пыпин о славянстве. М., 2005.
6. Красюк У. Ф. Напрадвесні нацыянальнага адраджэння // Этнокультурное развитие Беларуси в ХІХ – начале ХХІ в. : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Минск, 19–20 мая 2010 г.) / редкол.: Т. А. Новогородский (отв. ред.) [и др.]. Минск, 2011. С. 182–187.
7. Шыбека З. В. Буржуазія // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі : у 6 т. Мінск, 1993–2003. Т. 2 : Беліцк – Гімн. 1994. С. 135–138.
8. Карский Е. Ф. Белорусы : в 3 т. Минск, 2006–2007. Т. 3, кн. 2 : Очерки словесности белорусского племени. 2007.
9. Карский Е. Ф. Белорусы : в 3 т. Минск, 2006–2007. Т. 1 : Введение в изучение языка и народной словесности. 2006.
10. Круглова В. Невядомы Янка Лучына // Полымя. 1916. № 7. С. 134–144.
11. Гарэцкі М. Гісторыя беларускае літаратуры / уклад. і падрыхт. тэксту Т. С. Голуб. Мінск, 1992.
12. Хрэстаматыя беларускае літаратуры. ХІ век – 1905 год / склад. М. Гарэцкі. Вільня, 1922.
13. Пятуховіч М. М. Нарысы гісторыі беларускай літаратуры. Мінск, 1928. Ч. 1 : Агляд літаратурна-ідэалёгічных плыняў ХІХ і пачатку ХХ в.
14. Пятуховіч М. Богушевич Франциск // Литературная энциклопедия : в 11 т. Т. 1 [Электронный ресурс]. URL: <http://feb-web.ru/feb/litenc/encyclop/le1/le1-5461.htm?cmd=2&istext=1> (дата обращения: 22.10.2015).
15. Токачев Н. А. Отечественная историография революционного народнического движения 1860–1880-х годов: становление и эволюция [Электронный ресурс]. URL: <http://www.disserscat.com/content/otechestvennaya-istoriografiya-revolutsionnogo-narodnicheskogo-dvizheniya-1860-%E2%80%931880-kh-go#ixzz4VUo5bIYZ> (дата обращения: 22.12.2016).
16. Луцкевіч А. Выбраныя творы: праблемы культуры, літаратуры і мастацтва / уклад., прадм., камент. А. Сідарэвіча. Мінск, 2006.
17. Лукашук А. М. Вяртанне нацыяналіста : дакумент. творы. Мінск, 2014.
18. Шапахуўскі Я. Ф. К. Багушэвіч // Багушэвіч Ф. Выбраныя творы. Мінск, 1952. С. 3–22.
19. Барысенка В. Ідэйныя скажэнні ў асобных артыкулах крытыкаў і літаратуразнаўцаў // Літ. і мастацтва. 1948. 17 студз. С. 3.
20. Апанасовіч Л. [Бэндэ Л.] Невуцтва і абарона нацыяналізма // Літ. і мастацтва. 1948. 31 студз. С. 3.
21. Мушыньскі М. Беларуская крытыка і літаратуразнаўства. 40-я – першая палавіна 60-х гадоў. Мінск, 1985.
22. Андрэў В. Абмеркаванне артыкула Л. Апанасовіча «Невуцтва і абарона нацыяналізма» // Літ. і мастацтва. 1948. 21 лют. С. 4.
23. Барысенка В. В. Францішак Багушэвіч і праблема рэалізму ў беларускай літаратуры ХІХ стагоддзя. Мінск, 1957.
24. Акудовіч В. Код прысутнасці. Асновы беларускай ментальнасці. Мінск, 2007.
25. Лучына Я. Творы : вершы, нарысы, пераклады, лісты. Мінск, 2001.

References

1. Bykaw V. U. Prawdaj adzinaj [Only by truth] : lit. crit., journal., interview. Minsk, 1984 (in Belarus.).
2. Bagushjevich F. Vybranyja tvory [Selected works]. Minsk, 2015 (in Belarus.).
3. Aleksandrovich S. H., Aleksandrovich V. S. Belaruskaja litaratura XIX – pachatku XX st. [Belarusian Literature of the XIX – early XX century] : read. of crit. articles. Minsk, 1978 (in Belarus.).
4. Pypin A. N. Istoriya russkoi etnografii [History of Russian Ethnography]. Minsk, 2005. Vol. 4 : Belorussiya i Sibir' [Belorussia and Siberia] (in Russ.).
5. Aksenova E. P. [A. N. Pypin about Slavdom]. Moscow, 2005 (in Russ.).
6. Krasjuk U. F. Napradvesni natsyyanal'naga adradzhennya [At the beginning of National Revival]. *Etnokul'turnoe razvitie Belarusi v XIX – nachale XXI v.* : materialy Mezhdunar. nauchn.-prakt. konf. (Minsk, 19–20 May, 2010). Minsk, 2011. P. 182–187 (in Belarus.).
7. Shybeka Z. V. Burzhuziia [The bourgeoisie]. In: *Jencyklapedyja gistoryi Belarusi* : in 6 vol. Minsk, 1993–2003. Vol. 2 : Belick – Gimn. 1994. P. 135–138 (in Belarus.).
8. Karskii E. F. Belorusy [Belarusians] : in 3 vol. Minsk, 2006–2007. Vol. 3, book 2 : Ocherki slovesnosti belorusskogo plemeni [Essays on philology of Belarusian tribe]. 2007 (in Russ.).
9. Karskii E. F. Belorusy [Belarusians] : in 3 vol. Minsk, 2006–2007. Vol. 1 : Vvedenie v izuchenie yazyka i narodnoi slovesnosti [Introduction to the study of language and folk philology]. 2006 (in Russ.).
10. Kruglova V. Nevjadomy Janka Luchyna [The unknown Janka Luchyna]. *Polymja*. 1916. No. 7. P. 134–144 (in Belarus.).
11. Garjecki M. Gistoryja belaruskae litaratury [History of Belarusian Literature]. Minsk, 1992 (in Belarus.).
12. Hrstamatyja belaruskae litaratury. XI vek – 1905 god [Reader of Belarusian Literature. XI century – 1905]. Vil'nja, 1922 (in Belarus.).

13. Piotuhovich M. M. Narysy gistoryi belaruskaj litaratury [Essays on History of Belarusian Literature]. Minsk, 1928. Part 1: Agljad litaraturna-idjeoljogichnyh plynjaw XIX i pachatku XX v. [Overview of literary and ideologic movements of XIX and beginning of the XX century] (in Belarus.).
14. Piotukhovich M. [Bogushevich Frantsisk]. In: *Literaturnaya entsiklopediya* : in 11 vol. Vol. 1 [Electronic resource]. URL: <http://feb-web.ru/feb/litenc/encyclop/le1/le1-5461.htm?cmd=2&istext=1> (date of access: 22.10.2015) (in Russ.).
15. Tyukachev N. A. Otechestvennaya istoriografiya revolyutsionnogo narodnicheskogo dvizheniya 1860–1880-kh godov: stanovlenie i evolyutsiya [National Historiography of Revolutionary Narodnik Movement of 1860–1880s: Establishment and Development] [Electronic resource]. URL: <http://www.dissercat.com/content/otechestvennaya-istoriografiya-revolyutsionnogo-narodnicheskogo-dvizheniya-1860-%E2%80%93-1880-kh-go#ixzz4VUo5b1YZ> (date of access: 22.12.2016) (in Russ.).
16. Luckevich A. Vybranyja tvory: problemy kul'tury, litaratury i mastactva [Selected works: problems of culture, literature and art]. Minsk, 2006 (in Belarus.).
17. Lukashuk A. M. Vjartanne nacyjanalista [Return of the nationalist] : documents. Minsk, 2014 (in Belarus.).
18. Sharahowski J. [F. K. Bahushevich]. In: Bagushjevich F. *Vybranyja tvory*. Minsk, 1952. P. 3–22 (in Belarus.).
19. Barysenka V. Idzejnyja skazhjenni w asobnyh artykulach krytykaw i litaraturaznawcaw [Idea Distortions in Select Articles of Literary Critics and Literary Scholars]. *Litaratura i mastactva*. 1948. 17 Jan. P. 3 (in Belarus.).
20. Apanasovich L. [Bjendje L.]. Nevuctva i abarona nacyjanalizma [Ignorance and defence of nationalism]. *Litaratura i mastactva*. 1948. 31 Jan. P. 3 (in Belarus.).
21. Mushynski M. Belaruskaja krytyka i litaraturaznawstva. 40-ja – pershaja palavina 60-h gadov [Belarusian Criticism and Literary Studies. 40s – early 60s]. Minsk, 1985 (in Belarus.).
22. Andrjeew V. Abmerkavanne artykula L. Apanasovicha «Nevuctva i abarona nacyjanalizma» [Discussion of L. Apanasovich' article «Ignorance and Defence of Nationalism»]. *Litaratura i mastactva*. 1948. 21 Feb. P. 4 (in Belarus.).
23. Barysenka V. V. Francishak Bagushjevich i problema rjealizma w belaruskaj litaratury XIX stagoddzja [Francishak Bagushjevich and Problem of Realism in Belarusian Literature of XIX century]. Minsk, 1957 (in Belarus.).
24. Akudovich V. Kod prysutnasci. Asnovy belaruskaj mental'nasci [Presence Code. Fundamentals of Belarusian Paradigm]. Minsk, 2007 (in Belarus.).
25. Luchyna J. Tvory [Works] : poems, essays, translations, letters. Minsk, 2001 (in Belarus.).

Артыкул паступіў у рэдкалегію 13.01.2017.
Received by editorial board 13.01.2017.